
HİKMET KIVILCIMLI

FETİH ve MEDENİYET

DERLENİŞ

YAYINLARI

Hikmet Kıvılcımlı Fetih ve Medeniyet

Birinci Baskı
Mayıs 1980

Hikmet Kıvılcımlı

Fetih ve Medeniyet

SUNUŞ

Bu kitap, Hikmet Kıvılcımlı tarafından “Günün Meseleleri” kitap dizisinin ikinci kitabı olarak 1953 yılında, İstanbul’un Fethi’nin 500’üncü yıldönümünde yayımlanmıştır.

Kitabın alt başlığı “Bir Tarih Tezi’nin ışığı altında: İstanbul’un Fethi”dir. Bu alt başlıktan da anlaşılacağı üzere; Hikmet Kıvılcımlı 1940’lardan beri üzerinde çalıştığı “Tarih Tezi”nin ışığında somut bir tarihsel olaya; İstanbul’un Fethi’ne bakmaktadır.

Bu kitabın arka sayfasında “Günün Meseleleri” başlığı altında yayımlanacak kitaplar listesinde; “Tarih ve İnkılap (Medeniyetlerin gidiş kanunları)” kitabının ilk sırada yayımlanacağı duyurulmaktadır. Ne yazık ki 1953 yılında yayımlayacağını duyurduğu bu en önemli eseri “Tarih Tezi”ni, ancak 1965 yılında “Tarih-Devrim-Sosyalizm” adıyla yayımlayabilecektir Hikmet Kıvılcımlı. Kaldı ki olanaksızlıklar yüzünden bu kitabın yayımlanan kısmını da kısaltarak yayımlayabilecek, devamı olan “İlkel Sosyalizmden Kapitalizme İlk Geçiş: İngiltere” eserini daha sonra ayrı bir kitap olarak yayımlayabilecek, “Tarih Tezi”nin tamamlayıcısı olan “İlkel Sosyalizmden Kapitalizme Son Geçiş: Japonya” eserini ise sağlığında yayımlamak olanağını bulamayacaktır.

“Fetih ve Medeniyet” bu özelliklerinden dolayı, 1953 yılı için çok önemli bir kitaptır. Çünkü o günler için hem “Tarih Tezi”nin bir özetini verir, hem de Türkiye ve Dünya için özel bir önem taşıyan İstanbul’un Fethi’ni, yani somut bir tarihsel olayı “Tarih Tezi’nin ışığında” aydınlatır.

Kitap bugün de bu bakımlardan önemini korumaktadır. Yayınevimiz bu yüzden kitabın bu Üçüncü Baskısını yapmayı bir görev bilmiştir.

Kitabın dilinde elden geldiğince az sadeleştirme yapılmıştır. Fakat 1953’ler Türkçesiyle yazılan kitapta, Hikmet Kıvılcımlı’nın daha sonra yazdığı kitaplara göre, sadeleştirme gereksinimi biraz daha fazla duyulmuştur. Yine de Hikmet Kıvılcımlı’nın üslubunu korumak için, yeni kuşakların da anlayabileceği sözcüklere dokunulmamıştır. Bazı kelimeler ise anlam daralmasını önlemek için, sadeleştirilmemiş, karşılıkları köşeli parantez içinde verilmiştir.

Hikmet Kıvılcımlı’nın yaptığı alıntılar oldukları gibi korunmuş, anlaşılması zor sözcükler ya dipnotlarla açıklanmış ya da karşılıkları köşeli parantez içinde verilmiştir.

Derleniş Yayınları

I- FETİH BİR MEMLEKETİN Mİ?

İNSANLIĞIN MI?

İstanbul'un Fethini sırf bir Müslümanlık ve Hıristiyanlık savaşına bağlamak, en az beş yüz yıl evvelki kafa ile düşünmek olur.

İstanbul'un Fethi; bir dinin öteki dine karşı zaferi değil, ilerlemenin gerilemeye karşı zaferidir.

Din, kadim savaşlar için başta gelen bir bayraktır. Ama, sade bir bayrak... Bugün de bayrak, harbin sebebi değil, dövüşen ülkelerin elle tutulur sembolüdür. Fetih savaşlarındaki dinî esbâb-ı mucibeler [gerekçeler] kimseyi aldatamaz. Din gayretleri, çelişkili tarih hengâmelerini [kargaşalarını] güden derin maddî kanunların satıhta yüzen [yüzeyde görünen] sembolik anlatımlarından ibarettir.

Onun için, ancak medeniyet tarihinin bütünlüğünü kavramayanlar, İstanbul'un Fethini bir Müslümanlık ve Hıristiyanlık çarpışması derecesinde küçültebilirler.

Gerçekte, İstanbul'un Fethi, her şeyden evvel bir insanlık ve medeniyet hamlesidir. Arapça'da "Fetih" sözü güzel bir tesadüfle: "Açmak" anlamına gelir. İstanbul'un Fethi de o zamanki insanlığı bir çıkmazdan kurtarmış, medeniyete yeni ufuklar açmıştır. İstanbul'un Fethi, tarih yolu üstüne kâbus gibi çökmüş bir cesedin (Bizans engelini) kaldırılması, Bizans çöküntüleriyle tıkanmış medeniyet yollarının -Yalnız Müslümanlara, Yalnız Türklere değil- Tüm İnsanlığa yeniden açılmasıdır. Açılış biraz acıklı mı olmuştur? Mümkün. Fakat o zaman ölüleri böyle kaldırmak âdeti.

Demek, İstanbul'un Fethi, yalnız Türklerin değil, bütün dünyanın kutlayabileceği, kutlamakta haklı -hatta bir dereceye kadar, insan olarak görevli- sayılabileceği büyük Tarihsel Devrimlerden biridir.

II- FETİH ZORLA MI? GÖNÜLLE Mİ?

Bizzat İstanbul'un Fethine yakından bakalım. Orada Hıristiyan-Müslüman bütün geniş halk yığınlarının, adeta farkına varmadan, hatta belki istemeyerek, elbirliği ettikleri görülür. Fetih açılmak manasına gelince: İstanbul'un açılışı hem içeriden, hem dışarıdan olmuştur. İstanbul'un kapıları, dışarıdan genel olarak Türkler ve Müslümanlar, içeridense Hıristiyanlar ve Museviler eliyle açılmıştır.

Bu gerçeği bize en iyi anlatan Osmanlı belgesi, Fetva derecesinde yetkili bir hükümdür. Hicri 945, Milâdî 1538 yılında, yani fetihden 75 yıl sonra, Kanunî Süleyman zamanında ortaya nazik bir dava çıkıyor:

İstanbul zorla mı alındı? Barışla mı?

Gerek İslâm, gerekse genel olarak göçebe geleneğinde: Bir şehir, ya Zorla (An'vete) yahut Barışla (Sulhen) ele geçirilir. (An'vete) yani zorla zapt edilen şehirde bütün başka din mensupları kılıçtan geçirilir veya köle gibi satılır; yabancı din mabetleri yok edilir. Halbuki fetihden sonraki İstanbul'da Hıristiyanlarla Yahudiler tamamen hür yaşıyorlardı, kiliselerle havralar ayakta duruyordu.

Neden İstanbul'daki gayri Müslim tapınakları yıkılmıyor?

Neden Müslüman olmayanlar köle edilmiyor?

Kanunî devrinde bu sorular zihinleri öylesine tutuşturmuş ki, alevler meşihat [şeyhülislamlık makamı] saçağına kadar yükselmiş: Ve bunun üzerine, Padişahların bile önünde eğildikleri fetva yoluna gidilmiş. İnkılâp Müzesinin 88 numarasında kayıtlı: “Kanun-u muteber der-zaman-ı Süleyman”(1) elyazması (Kaleme alınışı: Hicrî 988, Milâdî 1580) Ebussuud’un şu fetvasını tespit ediyor:

“**MESAILİ ŞETİY (AYRIŞIK MESELELER):**

Merhum Sultan Mehmet Han Mahmiye’i İSTANBUL (2) ve etrafındaki KARİYELERİ [köyleri] an’veten fetheylemiştir.

ELCEVAP:

“Marufolan [yaygın olarak bilinen] an’veten fetihdir. Ama, kenaisi kadime hali üzere ipkaolunmak [kiliselerin eski haliyle yerinde bırakılması] sulhen fethe delâlet eder [gösterir]. Sene-i Hams ve Erbain ve Tis’a mie(3) tarihinde bu husus teftiş olunmuştur [araştırılmıştır]. 110 yaşında bir kimesne [kimse] ile 130 yaşında bir kimesne bulunup Yahudi ve Nasara [Hıristiyan] taifesi [topluluğu] elaltından Sultan Mehemmet Han ile ittifak edip Tekfure Nusret [yardım] itmiyicek olup Sultan Mehemmet dahi anları sebyetmeyip [esir almayı] malları üzerinde mukarrer idicek [karar verecek] olup bu veçhile [yolla] fetih oldu deyu müfettiş muhzirinde [huzurunda] şehadet [tanıklık] idüp bu şehadet ile kenais-i kadime [eski kiliseler] hali üzere kalmıştır. Ketebehu [yazan] Ebussuud”

Demek, İstanbul yalnız Müslümanın zoru ile değil, aynı zamanda Hıristiyan halkın gönlü ile feth edilmiştir.

Gerçekten, Fatih devrinin Türkleri, zamanımızın Atom bombası kadar müthiş görünecek, yeni teknik keşiflerle İstanbul surları önüne gelmişlerdi. Macar mültecisi Urban, o zamana kadar görülmedik topu dökmüştü. 60 öküzle ve iki bin insanla iki ayda Edirne’den İstanbul’a gelen bu topun çevresi 9, çapı 3 kademdi(4) [112.5 santimetreydi], sesi 30 milden işitiliyordu. 1200 okka çeken granit güllesi bir mil uzağa düşüp, 6 kadem derinliğinde toprağa gömülüyordu.

Fakat, bazı manidar noktaları unutmayalım:

1- Macar Urban, ilkin Bizans hizmetinde idi. Osmanlılar, onu Bizans’tan kendilerine çekmeyi bildiler. Çünkü, ilerleme beri taraftaydı. Bizans geriliğe batmıştı.

2- “Rumların da topları vardı.”, “Yalnız cephaneliklerde barut azdı.” (Ahmet Refik, Bizans Önünde Türkler, s. 402) ve Bizans topları, kullanılması pek becerilemediği için, geri teperken kendi surlarına zarar veriyordu.

Demek Bizans’ta eksik olan top değil, insan imanı idi.

3- Nihayet, bütün dehşetine rağmen Urban’ın “Şahî” adlı topu, Bizans’ı fetheden şey olmadı. “Bir gün patladı. Mucidini de, zabıtlarını [subaylarını] de öldürdü”. (a. g. y., s. 402)

Osmanlılar, top tekniğinden başka, yaman bir ahşap kule de kullandılar. Lâkin, bir sabah, kulenin geçmesi için doldurmuş buldukları hendeğin yeniden boşaltılmış olduğunu görünce şaşırıldılar. Gene Osmanlılar yeraltı yolları ile surların altından geçmeye çalıştılar. Lâkin bir Alman, Bizans tarafında dahi dehlizler açıp, Rum ateşiyle Türkleri karşılamayı akıl etti. Osmanlı donanması, Haliç zincirini kıramayınca, karadan Haliç’e aştı. Lâkin, bu daha çok manevî tedhişe(5) yaradı.

Bütün tarihsel değişmelerde bu böyledir, İstanbul’un Fethinde de yalnız başına teknik unsur, yetici bir kuvvet olamamıştı. Bütün mesele o tarihsel savaşta, iki taraftan hangisinin

insan gönüllerini kazandığına gelip dayanıyordu. İnsan meselesinde Bizans yaya kalmıştı. İnsanı Türkler cezbediyordu. Bu cazibe elbet Bizans hükümdarına karşı açıkça itiraf edilemezdi. Ancak, Ortaçağ yığınlarına has bâtil itikatlar [boş inançlar] şeklinde belirtiler veriyordu. Kuşatma günlerindeki Bizans'ın halk psikolojisini tarih şu satırlarla anlatır:

“Bazen ortaya bir takım şayialar [yaygın söylentiler] çıkıyor, gökten bir emir geldiği ve bu emirde Türklerin şehre girmelerine mümanaat [engel] olunmaması, hattâ Jüstinyanus sütununa kadar bırakılması, orada bir melek zuhur ederek kendilerini perişan edeceği ağızdan ağıza geziyordu. Bu şayialar Bizans'ı müdafaa için silâha sarılmak istemeyenleri memnun ediyordu.” (a.g.y., s. 398)

O zamanın insanı, iç güdülerine başka dil bulamıyordu. Bu hali sözde “Bizans ihaneti” ile izah etmek, büyük tarih olaylarını, küçük hilekârlıklara indirgemekten farksızdır. İhanet, yüzeyde görülen şeydir. Asıl derin sebepler: Bizans toplumsal düzeninin halk için dayanılmaz hale gelmiş bulunmasında gizlenir. Ezilen Bizans Halkı, Dini ayrı Osmanlı Türklerinde adalet ve insanî kudret sezmiştir. Bizans rejiminin baskısı, halk için dâfia [itici] rolü oynamış; Osmanlılığın getirdiği yeni düzen, bunalan halkı cazibe kuvveti gibi çekmiştir.

Ve bir gün, en kritik anda, Bizanslı insan, şehir surlarının o aşılmaz kapılarından birini, görünmez elleriyle, ansızın, Kostantin'in arkasından Türklere açivermiştir.

III- KADİM TOPRAK DAVASI

İstanbul'un Fethine, Müslüman olmayanlar neden taraftardılar?

Nasıl oldu da aynı İsa dinli Papa'nın Katolikliği ile bir türlü kaynaşamayan Bizans Halkı, can düşmanı Müslümanlarla “El altından ittifak” ediverdi?

Bu çelişkili görülen gerçeği, Hıristiyanların güya şaşkınlığı ile yorumlamak, en hafif manasıyla şaşkınlığın tâ kendisi olur. Gerçek tarihte, şaşkınlıklar ve yanlışlıklar aramak bilim dışı bir kuruntudur. Tarihte en kör tesadüf saydığımız olaylar bile, son duruşmada, önüne geçilmez: “Tunç kanunlar” icabıdır. Bizans çelişkilerinin iç yüzünü idare eden kanunların başlıcaları, Kadim Çağların Toprak Meselesine dayanır.

Bizans 10-11'inci yüzyıllar arasında en parlak devrini yaşadı. 11'inci yüzyılla beraber derebeyleşmeye başladı. Derebeyleşme, köy topraklarının mütegallibe [zorbalar] eline geçmesi demektir. Toprağı tekeline alanlar, toprak vasıtası ile geçinenlerin hayatları kadar, devlete de hükmettiler. Derebeyleşmenin ilk tepkisi, merkezî devletin can damarını tıkamak oluyordu.

“Arazinin kamilen [tümüyle] kilise ve manastırlara geçmesi hazinenin varidatını [gelirlerini] azaltıyordu. Rahiplerin imtiyazı orduyu kuvvetsiz bir hale getiriyordu.”

Bunun üzerine, bütün kadim imparatorluklarda adeta “tekerrür” eden fasit daire [kısır döngü] harekete geçti. Gelire susayan:

“İmparatorlar, ahalinin vergisini arttırmaya başladılar. Kilise ile bazı imtiyazlı sınıflar vergiden muaf oldukları için bütün yük köylü ile esnafa yükletildi.” (SCH. DIEHL, “BYZANCE. Grandeur et Decadance” ve St. Rumciman, “La Civilisation Byzantin” eserlerinden özet: Ş. B., Ül. 79, Temmuz 1939, s. 410)

Derebeyleşmenin yarattığı çelişkiler, yalnız alt tabakaları ezmekle kalmaz. Üst imtiyazlı zümrelerin dahi tepişmelerine yol açar. Derebeyilerle merkezî Kral arasında çarpışmalar alır yürür.

“Osmanlı imparatorluğu kurulurken bu mücadele son safhasına [evresine] varmış. Beyler lehine neticelenerek büyük bir kısım toprakların mülkiyeti ile birlikte, devlete ait nüfuz ve salâhiyetlerin [yetkilerin] de malikâne sahiplerinin ve kiliselerin eline geçmesini mucip olmuştu [gerekmişti].” (Zahariae: Boissonadde’den nakil. Ö. B., Ül. 61, Mart 1938)

Osmanlı yıldızının parlaması böyle bir fırsat çağında başlar.

“Osman Bey zamanında Bizans imparatoru, ikinci Andronikos’tu (1283-1338). Andronikos, sekizinci Mihail Paleologos’un oğlu idi. Zamanında Anadolu perişan bir halde idi Babası Mihail’in devrinde Anadolu’nun Vitinya (Trabzon vb.) ve Firikya gibi dağlık yerler arazisi vergiden muaftı. Buna mukabil [karşılık] onlar da yerli asker teşkil ederler, memleketin müdafaasına yardım ederlerdi.

“Mihail, hazinenin zaruretini [sıkıntısını] görünce, kumandanların aylıklarını kaldırdığı gibi, onlardan fazla vergi de almaya başladı. Keza ahalinin de vergilerini arttırdı. O derecede ki, vilâyetler, artık hükümete imdat şöyle dursun, kendilerini bile müdafaadan aciz kaldılar.” (Ahmet Refik, Bizans Karşısında Türkler, İstanbul 1927, s. 22-23)

Yâni, Vitinya (Trabzon vs.) ve Firikya (Bursa ile Konya) Bizans’ın en hassas noktaları haline gelmişlerdi. Osmanlılar da, tam bu kaynaşma noktalan üzerine binmiş bulunuyorlardı.

Böylece, zamanın dünya medeniyetini temsil eden Bizans İmparatorluğu; geniş halk yığınları için çekilmez işkence; üst tabakalar için de huzursuzluk kaynağı olmuştu. Bu şartlar altında, Osmanlı akınlarını yalnız Hıristiyan kara halk hoş görmekle kalmadı; bizzat Bizans Tekfurlarından da Osmanlı hareketine katılmalar sıklaştı. İlk Osmanlı hamlelerinin siyasî akıl hocası ve dışişleri bakanı durumunda olan şahıs Köse Mihaldi. Rumeli fetihlerinde Evrenos Beyler: Türk İlberleri (Şövalye-Gaziler) ile yan yana zafere koştular, İstanbul Fethine öncül olan Güzelce Hisar’ı başta Zagnos Paşa kurdu. İstanbul kuşatmasında Kayser’in barış teklifine Veziriazam Halil Paşa taraftar iken, bu teklife karşı koyan, kuşatmaya devam içinde Fatih’i ikna eden gene aynı Zagnos oldu.

Tarihte hep öyledir; Maddî sebepler bir defa yolun ana hatlarını çizdi mi, o yolda gereken manevî unsurlar hemen baş gösterir. Nitekim, sübjektif olarak, ortada hâlâ bir Hıristiyanlık ve Müslümanlık gayreti vardı. Ama, objektif durum, tarih sahnesinde rol oynayanların başı üstünden, insanlığın yazgısını geliştirmekte Hıristiyan’ı Müslüman’a yardımcı ediveriyordu. Bunun en parlak örneğini, Müslümanlara karşı Haçlı seferi için gelen Katalanların, sonra Bizans’a hücum etmeleri verir.

Kendilerine “Mağribî” de denilen Katalanlar, Roje de Flor kumandasında, Bizans İmparatoru emrine girmişlerdi. Aydın, Menteşe, Saruhan, Karasi ve Karaman Oğullarına karşı zaferler kazandılar. Bu sefer Andronikos ürktü. Bulgarların Bizans’a hücumlarını bahane, ederek, Katalanları parçalamaya yeltendi.

“Katalanlar, İmparatorun maksadını anladılar. Türklerden aldıkları yerleri kâmilin [tümüyle] tahrip ettiler. Ordularını parçalamamak ve Bizans’a erzak vs. göndertmemek için Çanakkale Boğazını tuttular, Gelibolu’ya yerleştiler. Daha sonra, Rumların hud’alarından(6) dilgir [kırgın] oldular. Onlara karşı en müthiş muharebelerde bulundular.” (Ahmet Refik, a. g. y., s. 25)

Bizans, Katalanların reisi Roje’yi öldürdüğü vakit, Gelibolu’da yapılan toplantıda, Katalan reislerinden Beranje şöyle bağırdı:

“Anadolu’yu silâhımızın kuvvetiyle Türklerin (Derebeyileşmiş Selçuk saltanatı artıklarının demek istiyor) zulmünden kurtarmaklığımız bizim için ne derece ebedî bir şan ve şeref bahşedecek ve namımızı en uzak haleflerimize [ardıklarımıza] kadar intikal ettirecek

[geçirecek] kadar bir hadisedir. Bunu bize bu merteye [derece] narevâ [yakışıksız] muamelede bulunan Rumların da hayretle takdir etmemeleri gayri kabildir [olanaksızdır]. Bu hayınlar, şimdi muzaffer kollarımızın kuvvetini anlasınlar.”

Kızışma en çok Fatih'in dedelerine yaradı. Osmanlı Türkleri:

“Katalanların Gelibolu'ya yerleşmelerinden 1 sene sonra Bizans'a karşı yapılan muhacemelerden [saldırılarından] istifade etmeye başladılar.” (Ahmet Refik, a. g. y., s. 26)

“Türkler Katalanlarla beraber Marmara sahillerini kamilen [tümüyle] elde ettiler. Bu suretle, Trakya Anadolu'dan geçerek Türkler için büsbütün açıldı.” (a. g. y., s. 30)

IV– TOPRAK DAVASININ HALLİ

Müslüman, Hıristiyan herkesin Bizans'ı neden yıkmak istediğine işaret ettik.

Nasıl oldu da, Bizans itici kuvvetinden kaçanlara, Osmanlılık cazibe teşkil etti?

Bunu bir maddî, bir de manevî, iki cepheden gözümüzün önüne getirebiliriz.

Osmanlılığın, Hıristiyan halk yığınlarına hoş gelmesi, her şeyden evvel Bizans'ta kör düğüm olmuş toprak ilişkilerini kesip atıvermesinden ileri gelir. Osmanlılar, Bizans ilişkilerini yıkmakla kalmazlar. Onun yerine temiz göçebe ruhunu kaybetmemiş yepyeni bir Toprak Düzeni de kurarlar. Bu yenilik Dirlik Düzenidir.

Ayrıntılara giremeyeceğiz. Yalnız, Dirlik Düzeninin Osmanlılıkla beraber başladığını, daha doğrusu, Osmanlılığın temeli olduğunu hatırlatalım. İlk Türkçede Kanun demek, Mirî toprak demektir. Toprak kanunları 1302'lerde başlar. Osman (İlb, Şövalye) gaazinin İstiklâl yılı ise, 1300'dür. (“Kavaaniyn-i Kadiyme-i Osmaniye”, El Yazması, İnkılâp Müzesi, No: 133)

Kanuna göre, Osmanlı bir yeri zaptetti mi, orada önce “Tahrir” (istatistik) yapar. Sonra, Mirî toprağı çift-çiler arasında “Taksim” eder. “Çift” sözü: Her yıl ekilen ve ürün veren iki öküzlük arazi demektir. Reayâya bedava verilen toprak miktarı, genellikle, birer “Bütün çift”tir. Bütün çift, toprağın verimlilik derecesine göre 70 ile 150 dönüm arasındadır. Onun için, topraklar, Hâssa, Evsat, Edna diye üç dereceye ayrılır:

Bu taksimde ne yaman bir eşitlikçiliğın hüküm sürdüğüne dikkat edilsin: Toprağın verimi arttıkça, dönümü azalıyor ve bütün çiftçiler hemen hemen mutlaka aynı ürünü alıyorlar. Böylece Osmanlılar fark iradı meselesini halletmişlerdir.

Mirî topraklardan alınan vergi “arzın tahammülüne göre”: İlk zamanlar 1/8 i geçmeyen Öşür (Haracı Mukaseme) ile, iki ilâ beş dönüme bir akça düşen çift akçası (Haracı Muvazzafa)'dır. Çift akçası, askerlik yapmayan reayadan alınır. Ve toprağın kalitesine göre yılda 25-40 akçeyi bulur.

Sonradan, Osmanlı toprakları da, Bizans usulü derebeyileşince vergilerin oranı ve çeşitleri boyuna artıyor. Fakat, ilk zamanlar bütün vergiler bunlardan ibaretti. Toprak bire beş, on ürün verirken köylüler sekizde bir aynî vergi verince, Tekfur çapuluna alışmış Bizans köylüsü için bu, nimet sayılırdı. Çift akçesi de dönüm başına bugünkü para ile 4-5 kuruş tutarındadır. İkinci Dünya Harbinden evvel kıraç toprağın dönümünden 40-50 kuruş arazi vergisi alındığına göre, zamanımızla karşılaştırma bile mümkündür.

Osmanlı toprağında birinci insan: Çiftçi ise, ikinci insan: Eşkinçi veya Dirlikçi adını alan Sipahidir. Dirlik tâbiri, Karolenjiyen Fransa'sındaki Benefice'in tam karşılığıdır. Dirlikçi,

kendi maaşını çiftçilerin vergilerinden toplayıp çıkarır. Dirlikçiye (Sahib-i arz) adı da verilir, ama, gerçekte o, toprağın hiçbir şeyine sahip değildir. Mirî Toprağın tasarrufu: Doğrudan doğruya köylünüdür. Mirî Toprağın Mülkiyeti ise hiç kimsenin değil, Beytülmal'ın, yani tüm Müslümanlar topluluğundur. Mirî Toprak Padişahın dahi mülkü değildir. Kim çalışırsa onun tasarrufuna girer.

O halde, dirlikçilerin rolleri nedir?

Bir kelime ile toprağın işletilmesini ve asayişini gözlemektir. Bir çift “Münhal” [boş] oldu mu, onu boş bırakmayıp ehline, “Tapu” hakkı olarak vermek dirlikçinin iktisadî vazifesidir. Çiftçilerin barış zamanı itten uğursuzdan, harp zamanı dış istilâlardan korunmaları Dirlikçinin siyasî vazifesidir. Dirlikçi, kontrol ettiği toprakları bizzat işletemez ve keyfinin istediğine de veremez.

Padişaktan en ufak kale yamaklarına kadar bütün tabakalar, mirî topraklar üzerinde sadece birer Dirlikçidirler. Padişah Sultanlara ait Has Dirlikler bir yana bırakılırsa, vezir ve beylerin 100 bin akçeden fazla hasılat getiren hasları gibi, 20 ilâ 100 bin akçe arasındaki zeametler ve 3 ilâ 20 bin akçalık timarlar da hep “mansıpla kaim”dirler. Yani, Dirlikçi vazife başında kaldıkça Dirliğin gelirinden faydalanır. Yoksa, Dirlik üzerinde herhangi bir mülkiyet iddiasında bulunamaz. Alelade, kaydı hayatla tayin edilmiş bir memurdur.

Dirliklerin esası Timâr'a dayanır. Timarlû, daima Dirliğin başında hazır bulunur. Timâr gelirinin hepsini değil, ancak ilk 3000 akçasını “Kılıc-ı Timâr” adıyla kendisine alıyor. Onun üstünde her 3000 akçaya karşılık, sefere göndermek üzere bir Cebelû, yani, mesleği savaşçılık olan bir süvari yetiştirir. Dirlikçi'nin geçim seviyesi, hiç olmazsa kanunen öteki savaşçılarından farksızdır. Ve “Sefere sahib-i Timâr bizzat gelmek gerekir” (Asafname, El Yazması, s. 15)

Görüyoruz. Çiftçiler arasında olduğu gibi, profesyonel savaşçılar arasında dahi mutlak eşitlik esas tutulmuştur. Osmanlı Mirî Toprakları, hemen hemen bütün ülkeyi kaplayan en büyük arazi kitlesidir. Orada, Çiftçi ile Dirlikçi, birbirini istismar eden (sömüren) iki sınıf olmaktan ziyade, biri toprakla, ötekisi harp ve asayişle meşgul olan, toplumsal işbölümü şeklinde birbirini tamamlayan iki tabaka gibi görünürler. Bu durum, elbet kısa zamanda her türlü soysuzlaşmalara saptı. Çünkü, yalnız Dirlikçinin insaf ve namusuna havale edilmiştir. Fakat, ilk zamanların idealist İbleri, Bizans zulmü önünde, çalışan Hıristiyan halk yığınlarına böyle bir toprak düzeni sunuyorlardı. Osmanlı'nın iktidara geçtiği yerde, hemen o gün, dirlik düzeninin bütün kanunları hayata geçiveriyordu.

Dirlikçilerin sayıları da, bugün inanamayacağımız kadar azdır. Hayrullah Efendi (“Devleti Osmaniye Tarihi” c. 11, s. 211-214) Osmanlı Avrupa'sından 44 bin, Osmanlı Asya'sından 91 bin ‘Timârlu Daimî Muhafız askeri’ sayar. Dirlik başına dört asker çıksa, tekmil İmparatorluğun “Sahib-i arz”ları 30 bin kişiyi geçmemelidir. Bugünkü ufacık Türkiye’de memur sayısının 300 bini geçtiği düşünülün Osmanlılığın, Bizans yığınlarına harikulade ucuz bir devlet şekli getirdiği anlaşılır.

İşte, dini ayrı Hıristiyan halka, Osmanlılığın en büyük cazibesi, şüphesiz o eşitlikçi ve adaletçi toprak düzeni ile, bu on kere daha ucuz devlet şeklidir.

V- DEMOKRAT RUH KERAMETİ

Demek, Hıristiyan halkın Türklere kucak açması veya tarafsız davranması, denize düşenin yılana sarılmasına benzemez. Belki, batan bir gemiden denize düşenin, sağlam bir gemiye

sarılmışına benzer. Osmanlıların bir kalemde, kitaba hacet kalmadan tatbik ediverdikleri toprak düzeni bunu ispat eder.

Ancak şurasını unutmayalım: Dirlik Düzeni, Osmanlı İbleri kadar şahsi masrafları kıt ve dünya malına pabuç bırakmayan som idealist babayiğitlerin harcıdır. Osman Gazi, daha oğlu Orhan İlbi Bursa Fethine gönderirken, şu öğüdü verdi:

“– Ve bir kimse ki sana Tanrı buyurmadığı sözü söyleye, sen anı kabul etme: Ve eğer bilmez isen, Tanrı ilmini bilene sor. Ve bir dahi sana muti olanları [baş eğenleri] hoş tut.”

Bu ruhla yola çıkan Osmanlılar, İstanbul’dan önce Bursa’yı “Baş yarılmadan ve kan dökülmeden” ele geçirdiler. Fetihten sonra:

“Orhan Bey, Bursa Halkına âdilâne davrandı. Ehaliden ne bir çöp aldı ne de kimseye aldırdı. Yalnız Tekfurun servetini gazilere üleştirdi.”

Bizans’ın neden o kadar çabuk yıkıldığını merak edip soran Orhan Bey’e, Bursa Tekfurunun akıllı veziri şu cevabı verdi:

“(Osmanlı’nın) devleti köylerimizi zaptetti. Size muti oldular ve bizi hiç anmazlar. Biri dahi, rahatlığa heves ettik. Biri dahi, bu kim, Tekfurumuz mal kodu faide vermedi. Anın çünkü mal vermeye nesne bulmadı.”

Yani, Tekfur denilen Bizans derebeyleri, şahsi servet yığmak için halkı soyuyorlardı. O yüzden Osmanlı’yı gören köylü, yeni düzeni hemen benimsedi ve Hıristiyan Bizans’ı bir daha ağzına almadı.

Servet delisi Tekfurlara karşı, Türk İblerinin ne olduklarını en iyi gösteren misal, Osman Gazi’nin öldüğü gün bıraktığı servettir. Bu mirası tarih şöyle sıralıyor:

- Bir sarıklık bez (Denizli bezinden iç tarafı amameli(7))
- Bir Yancuk (ata mahsus zırh)
- 1 kılıç, 1 tirkeş [okluk, sadak], 1 mızrak
- 1 tuzluk, 1 kaşıklık, 1 çift çizme.
- Kırmızı sancaklar (Alaşehir’de dokunmuş).
- Birkaç Küheylân, birkaç çift hayvanı, birkaç yabani kısarak.
- Ve üç sürü koyun.

İşte Âli Osman saltanatı kurucusunun bütün dünya malı!

Kayıhan oymağının ihtimal Altaylar’dan getirdiği üç koyun sürüsü bir tarafa bırakılırsa, Osmanlı İmparatorluğu’nun atası, bütün manasıyla: “Tîgü teber Şahı merdan”(8) dedikleri bir züğürt Şövalye (İlb)’dir.

Halkın haklı olarak aziz evliyalar mertebesine çıkardığı bu ilk Türk İbleri, harpte kazandıkları ganimetleri “nefs-i nefislerine”(9) hasretmek [ayırarak] küçüklüğüne düşmediler. Başka nice adsız yiğitlerin kanlarıyla kazanılmış değerleri, sırf yurt imarında harcamayı bildiler. İmaretler(10), hamamlar, kervansaraylar, çeşmeler, bedestenlerle(11) ortalığı doldurdular. Fethettikleri yerleri mamureye(12) çevirdiler.

“Dö La Brekier’e göre: Bursa, Türklerin elinde bulunan şehirlerin en güzeli ve ticaret nokta-i nazarından [bakımından] en mühimmi idi. Şehir gayet vâsi(13) idi. Şehrin üç dört imaretinde her zaman et, ekmek, çorba dağıtılırdı. Bursa’nın bedestenleri elmas, inci,

pamuklu ve daha sair emtia ile dolu idi. Buralarda erkek kadın alışveriş ederlerdi. Hıristiyan kadınları kapalı geziyorlardı. Çarşıda Venedikliler, Katalanlar ve Cenevizliler görülüyordu.” (Ahmet Refik, a. g. y., s. 308)

Gazi Murad II Edirne’de iken:

“Anadolu’daki Kudafe neslinden olan Rumlar elinden alıp, ande [orada] bulduğu hazain [hazinelere] ve defaini [defineler] üç şerefeli camie sarf etmiştir.” (Evliya Çelebi, c. 3, s. 434)

Gene Edirne’nin Ergene civarı için, Aşık Beşe Tarihi şöyle yazar.

“Yeri ormanlıktı ve çamur ve haramilerin yatağı idi. Hiçbir vakit yok idi ki harami adam almıya idi. Sultan Murat Han hazinelere hasretti [ayırdı]. Ol ormanları kırdırdı. Pak ettirdi. Köprünün iki başın mamur şehir edip imaret Cuma mescidi etti. Hamam ve pazarlar yaptı ve ol vakit kim imaretin kapısı açıldı, Sultan Murat ulemayı ve fukarayı kendisi aldı. Ol imarete vardı. Bir nice gün atalar etti [bağışlarda bulundu]. Akça ve flörile(14) üleştirdi. Ol taam piştiği vakit mübarek elile üleştirdi ve çırağın kendi uyardı. Yapan mimarlara hil’atler(15) giydirdi. Çiftlik yerleri olan şehrin halkını cümle avarızdan(16) muaf ve müsellemler(17) kıldı.” (Aşık Beşezade Tarihi, s. 116, Aktaran: Ahmet Refik, s. 831)

Adı halk dilinde sadece “Koca Murat Gaazi” idi. Varını yoğunu halk hizmetinde harcadıktan sonra, ulema ve fukaraya son akçasını dağıtan, imaret ocağını ağzıyla üfleyip, yemeği halka eliyle dağıtan: Padişah!

İşte Osmanlı erlerinin yüzyılları aşan güçlerinin sırrı.

Yalnız Padişah mı öyleydi?

Hayır: Bütün halk. “1432 ve 1433 Senelerinde Kudüs’ten Fransa’ya Karadan Dönüş” eserini yazan, Burgonya Dukası İyi Filip’in baş mirahuru(18) Bertrandon dö la Brekier, yeni kurulan Osmanlı ülkesini baştanbaşa dolaşıp geçmişti. Gördüklerini şöyle yazdı:

“Türkler yorgunluğa ve zahmetli hayata katlanırlar. Fakat şen ve coşkun adamlardır. Dillerinden hiç türkü düşmez. Onun için, Türklerle yaşamak isteyenler öyle kederli, hülyalı olmamalı, daima güler yüzlü olmalıdır. Bundan başka temiz yürekli ve merhametli insanlardır. Çok defa gördüm. Biz yemek yerken, yanlarından bir fakir geçse, onu derhal bizimle beraber yemeğe çağırırlar. Biz ise bunu asla yapmayız.” (Ahmet Refik, a. g. y., s. 527)

İnsan bugünkü iri yarı demokrasi lâkırdılarına, bu tarihsel gerçekler arasından bakınca, elinde olmayarak diyor ki:

Demokrasiyi biz kaybetmişiz. Batılılar bulmuş. Şimdi, hayatta kaybettiğimizi kitapta araştırmakla ömür törpülüyoruz. Çünkü demokrasi, ilk Osmanlılarda süslü bir lâf değil, basitçe yaşanan bir hayattı.

Nitekim, onun içindir ki, Türklerden sonra Bizans’ı da gören aynı Frenk mirahurunun şu sözlerine inanmak mümkün oluyor.

“Bizanslılar, Türk kıyafetinde gördükleri insanı fevkalâde sayıyorlardı. Frenklere karşı ise büyük bir adavetleri [düşmanlıkları] vardı.” (Deniz Aşırı Seyahat, s. 105)

Bizans Halkı (Resmî makamlar falan değil: Halk!) Hıristiyan Frenk’i: Düşman ve Müslüman Türk’ü saygıdeğer dost biliyor. İstanbul’un Fethine kapı açan halk psikolojisi bundan başka türlü olabilir miydi?

Süleyman Çelebi’nin Babası:

Keramet gösterip halka, suya seccade salmışsın,
Yakasın Rumeli'nin dest-i takva(19) ile almışsın!
derken, bunu murat ediyordu ve yerden göğe kadar haklı değil miydi?
Fütuhat(20), harp gücünden ziyade bu “Keramet”in eseri olacaktı.

VI- HALKLA BERABER MEDENİYET KURTARICILIĞI

Fatih Mehmet II, Fatih olabilmek için ve olmadan önce, halka inmeyi ve Bizans'ta hüküm süren derebeyliğin Osmanlı ülkesindeki sızıntılarını yok etmeyi bildi. Yani, Fetih; hiçbir zaman yalnız bir Dış olay olarak meydana gelemez idi. Fetih, önce içeride yapmak, Osmanlı bünyesinde Bizans taklidi derebeyleşme eğilimlerini temizlemek gerekti. Fatih bu gerekliliği, adeta içgüdüğü ile sezdi ve yerine getirdi. Ancak ondan sonra, Bizans'a, (gerek toprak düzeni, gerekse ruh bakımından üstünlüğünü kendi bünyesinde gerçekleştirdikten sonra) Hıristiyan'ı, Müslüman'ı etrafında toplayarak, Bizans'ı temizleyebildi.

Bunu bize en iyi anlatan eser, bir Osmanlı Rum milletvekili tarafından Türkçe'ye çevrilen ve fetih zamanının bir Rum tarihçisi tarafından kaleme alınan Kritovulos'un “Tarih-i Sultan Mehmet Han Sani” adlı kitabıdır. Bu kitaba göre, Fatih, Bizans'a hücum etmeden evvel iki tedbir aldı:

I- Osmanlılıkta derebeyleşme istidatlarını [eğilimlerini] yok etti:

“Ahalinin şikâyeti vâki olan vülât [valiler] ve hükkâmı [hakimleri] azletti.”

Bugün bile “şikâyet”in ne yaman iş olduğu göz önüne getirilsin. Bizans çağında, Osmanlı'nın ahaliden bizzat Padişah eliyle şikâyet toplayabilmesi; ve sonra, doğrudan doğruya halkın şikâyeti üzerine Beyleri ve Kadıları azletmesi ibret alınacak örneklerdendir.

II- Toprak düzenindeki aksaklıkları giderdi:

Zaten derebeyi unsurların temizlenmesi demek, toprak üzerindeki Dirlik Düzeninin saf Osmanlı şekline indirgenmesi demektir.

Fatih: “Muhassil(21) ve hâcipleri(22) korkutarak ifayı vazifeye [görev yapmaya] sevk etti. Münhal vukuunda(23), namuslu ve emniyetli [güvenilir] ve kifayetli [yeterlikli] memurlar tayin etti. Bu sayede varidat-ı devlet [devlet gelirleri] müddet-i kalîle zarfında [kısa sürede] tezayüt etmiştir [artmıştır].” (Kritovulos, Sultan Mehmet Han Sani)

Yapılan reformlar sayesinde, hem üçte biri derebeyleşmiş unsurlar elinde ziyan olan toprak gelirleri, merkezi devlet eline geçti; hem de halk yığınlarının Osmanlı idaresine karşı olan güvenleri sağlandı.

O düzenle yola çıkan Fatih, bütün Anadolu, Adalar ve Balkanlar gibi, bizzat İstanbul'da yaşayan insanlarla dahi işbirliği yapmaya imkân buldu. Mevcut zulüm sistemi demek olan Bizans rejimine karşı, Bizans'ın kökü olan eski Roma İmparatorluğu artıklarına karşı, her dinden halkla adeta bir nevi Kadîm Çağ tek cephesi kurmayı bildi.

Bu tek cephenin temeli: “İtalyan”lara karşı, yerli “Rum”larla ittifaka dayanır. Osmanlıların evvel ezel kendilerini “Rumî” saydıklarını hatırlayalım. Fatih'in de, belki realist ve neticeli taktiklerinden birisi bu oldu: İstanbul'u dumurlaştırın Şark'taki yabancı nüfuzuna karşı, yerli halkın haklı tepkisini mükemmelen kullandı. Bizans'a karşı kurduğu “Güzelce Hisar”ı

(Rumelihisarı'nı) yaptırırken, Bizans Kayserlerinin itirazlarını (hatta hücum heveslerini) Venediklilere, Cenevizlilere karşı bu hisarın lüzumlu olduğu cevabıyla bastırdı.

1500 okka bakır ve kalayla yerinde döktürülen, o zamana kadar görülmedik “silah”lar icat edildi. Bu toplar “ot” yani “Güherçile, kükürt, kömür ve haşış [kuru ot] gibi har [diken] ve yâbis [kuru] mevaddanmürekkep [cansız şeylerden birleşik] bir ruh” (a. g. y., s. 53) ile dolduruldu. Bir taraftan ağır zırhlı gemiler, diğer taraftan: “Otuz ve elli kürekle hareket eden serî-üs seyir süfün-ü hafife [hızlı giden hafif savaş gemileri]” (a. g. y., s. 43) yaptırıldı.

Bütün yeni harp tekniği, hep o (Hıristiyan-Müslüman ayırdı yapılmaksızın meydana getirilen): Bizans'a karşı tek cephe ittifakı ile mümkün oldu. Bizans kâbusundan bıkmış usanmış olan Ada, Balkan kavimleri, her türlü yaratıcı dehâlarını, henüz “Gaazi” (İlb) geleneğini kaybetmemiş bulunan Osmanlıların emrine vermişlerdi. Gemiler Rum'un, toplar Macar'ın hüneri idi.

Eski Doğu-Batı karşıtlığı, yalnız yüzeyde görülen: Ortodoks-Katolik adlı dinî horuz dövüşü değildi. Bu uzlaşmaz mezhep kavgalarının altında, Roma ile İstanbul'un derin iktisadî ve siyasî çıkar ve hegemonya ayrılıkları gizli idi. Batı'dan gelmiş müstevliler [istilacılar], eski medeniyetler mirasçısı bulunan yerli halkı hoşnutsuzlaştırıyordu. “İtalyanlar ve hassaten [özellikle] Venedikliler”e karşı, Rodos ve İspanyol korsanlarına karşı, yerli Rumlar, Osmanlı'ya sığınıyorlardı. Bunun başka bir örneğini, Mora ile Adaların zaptı olayları verir:

“Zaten Ada ahali: Hükümeti Osmaniye tarafından bir tecavüz vukuunda İtalyanların kendilerine muavenet [yardım] edemeyeceklerini bildiklerinden, anları istiskalile [kovarak], kendilerinden, kurtulmak ve hükümeti Osmaniye'ye iltihak etmek isterlerdi.” (a. g. y., s. 103)

Aynı yazar bizzat kendisi bile, Limni Adası'nda, yerli halkla anlaşarak, 45 İtalyan'ı uğurladıktan sonra, Adayı Osmanlılara teslim ettiğini anlatır.

Neden?

Çünkü, Batılı istilacılar, hulûl [nüfuz etme] politikası, üst tabakaları satın alma yolları ile bir kere yerleştikten sonra, memleketin can damarlarını elde ediyorlar, yerli halkın elinden ekmeğini alıyorlardı. O sıra Bizans İmparatorları da, Boğazlara oturmuş devâsâ bir hasta ahtapotu andırıyordu. Ahtapotun muazzam kırtasiyecî ve militarist kollarının bütün hışmı, yalnız kendi ahalisini sık boğaz etmeye yarıyordu ki bu da onu yabancı etkisinde zebun [güçsüz] bir bekçi köpeği durumuna düşürmekten öteye geçirmiyordu.

Öte yanda:

“İtalyanlar ve hassaten [özellikle] Venedikliler, aralarında zuhur eden [baş gösteren] münazaat [çekişmeler] yüzünden bu havaliye sarkıntılık edip gemileri Şark sularına doğru cereyan ve Akdeniz boğazlarını sed ile [kapatarak], milel-i sairenin sefaîninin mürurunu menediyorlar [diğer ulusların gemilerinin geçmesini yasaklıyorlar] idi.” (a. g. y., s. 24)

Görülüyor ki, bu durum karşısında Osmanlılar, yalnız yeni ve daha adaletli bir toplumsal düzen getiren Tarihsel Devrimciler gibi değil, aynı zamanda, yerli halk yığınlarının insanî ve tabiri caizse [deyim yerindeyse] Ulusal kurtuluşlarını sağlayan kurtarıcılar gibi hareket etmek durumunda idiler. Fatihlerin o zamanki kafalarından nelerin geçtiğine değil, neleri yaptıklarına bakalım. Fatih'in bayrağı üstünde yazısı görünmeyen şiar; ilkin: İtalyanlara karşı gelmek, sonra: Bizzat İtalya'yı fethetmek oldu. Bu âdetâ, Roma'nın Batı'dan Doğu'ya yapmış olduğu bin yıllık saldırısına cevap olarak, Doğu'nun Batı'ya taze Türk kuvvetleriyle açtığı karşı saldırı idi.

O zamana kadar Balkanları ve Yakın Doğu'yu haraca bağlamış olan İtalyan kent (site)lerine karşı, en başta Rumlar gelmek üzere, herkes -ihtimal ticarete rakip olmadıkları ve herhalde ticaret yollarını açtıkları için- Osmanlılara kucak açıyor, kolaylık gösteriyordu.

“Gayet güzel ve emin [güvenli] limanlara malik [sahip] olan Mora kıtası, İtalya'ya sefer vukuunda [olduğunda] kuvve-i berriye [kara kuvvetleri] ve merkez-i hareket [hareket merkezi] olabileceğinden, kıta-i mezkûrenin [adı geçen ülkenin] zaptı için sefer icrasına karar verildi.” (a. g. y., s. 116)

Bu seferlerde Fatih'in hangi ruhla hareket ettiği, kendisine atfedilen şu nutuktan okunabilir:

“Kayser el'an kemin-i intizarda [pusuda beklemekte], ahz-i sâre [öcalmaya] fırsat kollamaktadır. Ceddim Sultan Beyazıt merhum zamanında, Rum Kayseri dış denizinden (Atlantik'ten) ve iç denizden (Akdeniz'den) nice akvamı [kavimleri] ve Garbî [Bati] Fransa'da Kelte ve Keltevires (Celtibros) tavaifini [tayfalarını] ve Rayn nehri tarafından Germanleri ve Ulah Krallarını aleyhimize tahrik ve teşvik asakirî vefirelerini [çok sayıda askerini] Tuna'da gemilerle teşvik etmedi mi?” (a. g. y., s. 30) “Bir müddet sonra Rum Kayseri, Moğol (Skit) cinsinden Timur'u Bağdat'tan kaldırarak üzerimize musallat eyledi.” (a. g. y., s. 31)

Lâkin, Fatih'in aklından geçenler her ne olursa olsun, tarihen yaptığı iş: Bizans idaresine karşı ve Bizans'a rağmen, insanlığın Bizans zamanında atmış olduğu ileri adımı geri aldırılmamak, sonuç olarak bizzat Bizans'ın geliştirdiği medeniyet kazançlarını savunmaktır.

Bu nutku ile Fatih, o zamanki en ileri medeniyet dünyasını, Yakın Doğu'yu ve Balkanları, gerek Şark'tan [Doğu'dan] gelen Moğollara, gerek Garp'tan [Bati'dan] gelen Kelt ve Cermen Derebeylerine karşı, Osmanlı ile işbirliğine çağırıyor gibidir. Çünkü, Osmanlılık, bir taraftan çürümüş Bizans idaresi yerine göçebe demokrasiden kalma taze toplumsal örgütçülüğü ve âdil, eşitlikçi iktisadî toprak düzenini ortaya atar. Öbür taraftan, yok olma tehlikesine düşmüş medeniyeti, hem iktisadî ticarî anarşiden, hem yıkıcı Moğol ve Cermen istilâsından kurtarmaya girişir.

İstanbul'un Türklere geçişi, Osmanlılığın gelgeç “Tavâifülmülûk”lükten [Derebeylikten] kurtulup, sürekli bir İmparatorluk halinde kuruluşu, bu toplumsal ve siyasî şartlar içinde oldu. Bu şartlar altında, Fatih'in Objektif rolü, yerli kahramanlık ve medenî kurtarıcılık, Tarihsel Devrimcilik sayılır.

VII- DÜNYA TİCARETİNİN AÇILIŞI

İstanbul'un Fethi, Boğazların “İtalyanlardan” ve “hasseten Venedikliler”den kurtarılması, Boğazlar üzerine tıkayıcı ve fonksiyonsuz bir ağırlık gibi çökmüş bulunan Bizans derebeyliğinin kaldırılması demektir. Bu sayede, Boğazlar, Uzak ve Yakındoğu ile Tuna ve Akdeniz ticaretine engelsiz ve şartsız kayıtsız -hatta sonraları kapitülâsyonlar şekline soysuzlaşacak derecede- serbestlikle açıldı. Yani, İstanbul'un Fethi, dünya ticareti için bütün mantikî neticelerini verdi.

Gerçekten, İstanbul bir kilitti. Onu -paslanmaktan kurtarmak için- Osmanlı anahtarı açtı. Ve açar açmaz da, Osmanlı'ya bütün dünya ticaretinin kapıları ardına kadar dayandı. Bir darbeye, Tuna ile Fırat Dicle arasında uzanan destanlaşmış yüce bezirgân ülkesi, Osmanlı'nın avucu içine girip, nispi asayişine kavuştu. Ada Rumları, kendiliklerinden Osmanlı'yı çağırdılar.

Trabzon: “İkliminde her türlü mahsulât [ürünler] ve nebatat [bitkiler] mebzulen [bolca] yetiştiği gibi, Ermenistan ve Asur ve buna mücavir [komşu] kıtaların merkezi ithalât ve ihracatı olmak hasebile ezmine-i kadimede [eski zamanlarda] pek ziyade servet ve kuvvet kazanmış ve yalnız akvam-ı mücavire [komşu kabileler] nezdinde değil, akvam-ı baide [uzak kabileler] nezdinde bile namdar [ünlü] olmuştu.”

İstanbul İmparatorluğunun devamı müddetince Rumlar Karadeniz Boğazına da hâkim olduklarından, Osmanlı donanmasının Boğaz’ı geçmesi ve Karadeniz’e çıkması mümkün değildi. Bu nedenden dolayı Trabzon Hükümeti, iç savaşların devamına rağmen yine varlığını koruyabiliyordu.

“Fakat, Kostantin’in üfûlü [ölmesi] Şark’ta siyaset-i umumiyeyi [genel politikayı] değiştirmiş ve İstanbul Boğazı Osmanlıların eline geçtiği halde Karadeniz sahillerine giden yollar dahi açılmış olduğundan, Trabzon, Asya’yı Sugra [Küçük Asya] üzerindeki öteki memleketler gibi, Osmanlı Hükümetine baş eğmeye başladı.” (Kritovulos, a. g. y., s. 145-146)

“Sinop: Karadeniz sahilinde pek güzel ve pek zengin bir şehirdir. Zira idaresinde geniş ve mahsuldar [bereketli] bir kıta bulunduğu gibi, komşu havalinin Küçük Asya’nın Cenup [Kuzey] kısımlarının iskelesi ve ithalât, ihracat merkezi olmak hasebile de bir ticaret benderidir [işlek limanıdır]. Ondan maada, arazisinin ve denizin bahşettiği pek faydalı ve pek bol mahsuller dahi, bu memleket için başka bir zenginlik, başka bir, meziyettir. Bu mahsullerden en mühimmi, Sinop havalisinde pek bol olan ve burada imal olunduktan sonra Asya ve Avrupa kıtalarına ihraç edilen Bakır madeni teşkil eder ki, bu sayede memleket pek ziyade zenginlik elde etmiştir.”

“Kürtlerin ve Acemlerin Şahı olan Uzun Hasan’ın bu şehrin fethine pek ziyade arzukeş [istekli] olduğu nezd-i şehriyaride meczum [padişahın nazarında kesin karar verilmiş] bulunduğundan...” (a. g. y., s. 149)

Böylece, genel olarak İslâm-Hıristiyan, özel olarak Selçuk-Bizans karşıtlığının -bir senteze varamayan uzun kavgalarla parçaladığı- Doğu ile Batı arasındaki (bugünkünün tam tersine akan) büyük an’anevi [geleneksel] ticaret ırmağının Anadolu köprüsü, Osmanlı eliyle yeniden kurulmuş ve seyrüsefere [ulaşıma] açılmış bulunuyordu.

Osmanlı İmparatorluğu’nun ikinci, yani İmparatorluk olarak kuruluşuna: İstanbul’un Fethi bir semboldür.

Bu sembolün ifade ettiği asıl mana: Dünya ticaretine yol açmak ve yol yapmaktır.

Yol, yani bezirgân ilişkilerinin kan damarı, can damarı: Osmanlı fütuhatının, tarihte hem nedeni, hem sonucudur. Bütün kadim akınlar gibi, Osmanlı hamlesi de Yolculuğunu (hem yola gitmek, hem yol yapmak manalarında yolculuğunu) gayet açık, maddî, hattâ sinik bir bezirgân içgüdüğü ile yapar. Adeta tüm Osmanlı düşüncesi, hep seyahat ve ticaret edenlere kolaylık göstermekle özetlenir.

Örneğin, İstanbul ele geçince, büyük imar işlerine girişildi. Bu gerçi, kısmen yeni ihtiyaçları gidermek için zorunluydu. Fakat asıl maksat: “Seyr-ü seyahat edenlere bâis-i emniyet [güvenlik nedeni] olmadığından, (İstanbul’un) iskân-ı ahali suretile temdini [halkın yerleşikleştirilmesi yoluyla uygarlaştırılması] ve asayişinin temini” (a. g. y., s. 113) idi.

Bunu Bizanslı bir Rum tarihçi, günü gününe yazdığı için, doğru olarak kabul etmemek elden gelmez. Demek İstanbul, dünya ticaret ve medeniyetinin merkezi rolüne, Osmanlı Fethi ile yeniden katılıyordu. Bir zaman: “Bütün yollar Roma’ya gider.” deniliyordu. Fetihden sonra: “Bütün yollar İstanbul’a gider” olacaktı. Ve öyle oldu.

Sırbistan: Bir taraftan Avrupa ve tüm Batı ticaretinin büyük can damarı olan Tuna yalılarına, öbür taraftan zengin altın ve gümüş kaynaklarına hâkimdi. Osmanlılar o ticarî stratejik noktalarla, külliyyetli miktarda altın ve gümüş ocaklarını içine alan Növohrodo'yu tuttular. Geri kalan yerleri Kral'a bırakıverip döndüler.

“Athyra ve Region Haliçlerindeki mürûr-ı zamanla [zamanın akışıyla] çürümüş köprülerin seri tamir ve termimine [onarımına] ve İstanbul'a müntehi olan [ulaşan] yollar pek harap olduğundan bunların da tanzimi ile kaldırım inşaasına berren [kara yoluyla] seyahat eyliyenlerin meks-ü âramı [konaklaması] için câbecâ [yer yer] hanlar ve konaklar tesisine hasr-ı ihtimam eylediler [özen gösterdiler].” (a. g. y., s. 112)

Fatih, Arnavutluk'ta dahi: Boğazları zapt ve buradan girip çıkacak eşhasa [kimselere] (tabîî bilhassa bezirgânlara) Arnavutlar tarafından taarruz edilmemesi için, mezkûr [adı geçen] boğazlara külliyyetli muhafız askeri vazetti [yerleştirdi].” (a. g. y., s. 183)

Osmanlı ordusu, ordu değil, harikulade keskin bezirgân dişli bir yol tesviye cihazı, kadim zamanın muazzam canlı Buldozer'i idi sanki:

“Ordunun ağırlığı meyanında [arasında] makineler, inşaata mahsus aletler ve dülger(24) edevatı ve sair inşa maddeleri ve bir hayli demir ve bakır bulunmakta idi. Ve bir hayli dülger ustası dahi birlikte götürülmekte idi.” (a. g. y., s. 183)

Fatih: “Badehu [ondan sonra], piyade asakirinin [askerlerinin] bir kısmını ağaçlarla örtülü ve sarp ve geçilmez mahallerin tesviyesile, süvari ve piyade askerlerinin ve mekkarilerin(25) ve araba ve sair yol hayvanlarının kolayca sevk-ü imrarına [gönderilmelerine ve geçirilmelerine] müsait bir hale ifrağına [biçimlendirmeye] memur etti.” (a. g. y., s. 184)

Elhasıl, ordu bahane idi. Yapılan yoldan, ordu yüz yılda kaç defa geçecek idi?.. Asıl ordunun arkasında, geceli gündüzlü, o yolu tepip işletecek olan kervan ve bezirgân kümeleri heyecanla bekliyorlardı. Bir vakit, Cevdet Paşa'dan Abdurrahman Şeref'in tahrif ederek aldığı fikirleri büsbütün soysuzlaştıran bazı günlük siyasetçiler, Yavuz'un Şark'a [Doğu'ya], Kanunî'nin Garp'a [Batı'ya] kaçtığını güya “Tenkit” etmekten hoşlanmışlardı.

Tarihçilerle politikacıların yanıldıkları noktalar:

Bir taraftan coğrafi ekonominin determinizmi, diğer taraftan Osmanlılığın medeniyet tarihindeki öz rolüdür. Bu rol, her şeyden önce: Doğu ile Batı arasındaki geleneksel ticaret yollarını temizleyip korumaktan ibaretti.

Osmanlı kuruluşunun Fetihle gerçekleşen bütün sırrı:

Bir yanda Kadim Hint ve Uzakdoğu bezirgân yollarını korumak, öte yanda Kara ve Akdenizlerle Tuna boylarını İtalyan-Cermen tekelinden temizlemektir.

O zamanın şartları içinde bu iş, Dünya ticaretinin anahtarlarını güvenlik ve asayişe kavuşturmak, bir kelime ile Dünya Medeniyetini savunmaktır.

VIII- BATI MEDENİYETİNİN DOĞUŞU

Osmanlılık ve İstanbul'un Fethi, yalnız Kadim büyük medeniyet yollarını açıp, insanlığın eski kazançlarını geliştirmekle kalmadı. Belki, üzerinde ne Doğu, ne Batı biliminin hâlâ bir türlü duramadığı bambaşka ve inkâr edilmez bir sonuç daha verdi: Batı medeniyetinin doğuşu:

Bu iddia, hislere değil olaylara uygundur.

Avrupa’da, bugünkü Batı Medeniyetinin doğuşu tohumlarına: “Rönesans” (Diriliş) adı verilir. Avrupa’da Rönesans, dikkat edilirse görülür ki: Bir tek değil, ikidir; ve her iki Rönesans da bizim: “Binbir kocadan arta kalan bive-i bakir [bakire dul]” İstanbul’umuzla sıkı sıkıya bağlıdır.

Mübalağa mı?

Hayır.

Rönesans’la dirilen şey:

Eski Yunan ve Roma Medeniyetlerinin -daha ziyade göze batan- kültürüdür. Gerçekte o, “kültür” dirilişi, ticarî ilişkilerin canlanışına tabidir. Fakat, zamane meşrebine uyup, sade kültürden bahsedelim. Ortaçağda, gerek Roma, gerekse Yunan Kadim Medeniyetlerinin tüm kültürlerinin özü, kültür toplamı –deyim yerindeyse- kültür komprimesi, o zamanki İstanbul surları içinde mahpus, Bizans mozaikleri gibi minyatürleşmiş, fosilleşmişti.

Doğu Roma İmparatorluğu; dili Lâtin, ruhu Yunan olup, bütün fazilet ve reziletleriyle bir araya gelmiş iki Akdeniz Medeniyetinin tam bir grekoromen halitası [alaşımı] idi. İstanbul, tâ Beşinci Yüzyıldan beri Barbarlara karşı yükselttiği kalın surlardan oluşmuş, o nüfuz edilmez taş kabuğu içinde, hemen bütün eski Yunan ve Roma maneviyatının öz suyunu kıskanç bir mitoloji hayvanı gibi her şeyden ve herkesten saklıyordu. Eski Akdeniz -ve dolayısıyla da en eski Yakın Doğu ve Doğu- Medeniyetlerinin, kısacası, o zamana değin gelmiş geçmiş tüm medeniyetin ölmez ruhsal kazançlarını insanlığa yaymak için, bu zavallı hayvanın inci saklayan midye kabuğunu delmek; Bizans’ın küflenmiş tunç zırhını kırmak, hatta -zamanın kaçınılmaz hayat ve toplum kanunlarına göre- kanını akıtıp, eczasını [parçalarını] tohum gibi dünyaya saçmak lâzımdı...

Ve öyle oldu. Çünkü Ortaçağda, kapalı kutuların hep kanlı araçlarla açılması adet, yahut zorunluluktu. Darbeler önce Batı Hıristiyanlarından, sonra Doğu Müslümanlarından geldi.

Avrupa Rönesans’ının birinci hamlesi:

Haçlılar Seferi’nde Hıristiyan Barbarlar tarafından İstanbul’un birinci açılışı ile oldu. Bu ilk Rönesans gelgeç kaldı. Yalnız birkaç İtalyan tüccar kentiyile sınırlı kaldı. Belde Rönesansları Cenova, Venedik sınırlarını güç aştı. Çünkü, Bizans kökten tasfiye edilmemiş, üstünkörü Barbar Aşısına tabi tutulmuştu.

İkinci Rönesans:

Osmanlıların İstanbul’u fetihleriyle başladı. Ve Osmanlı İmparatorluğu ölçüsünde geniş, tamamen köklü [radikal] bir tasfiye olduğu için, Bizans’tan kopan tohumlar, birkaç kente veya bir memleketle sınırlı kalmadı. Hemen, bütün Batı Avrupa’yı kapladı. O sayede, saman alevi gibi gelip geçmedi. Modern Avrupa tarihinin ve Batı Medeniyetinin gelişme başlangıcı oldu. ikinci ve asıl büyük ve sürekli Rönesans’ın Osmanlılıkla ilgisini maddî ve manevî bakımdan sadece hatırlatıverelim.

1- MADDETEN: Fatih, İstanbul’un Fethi üzerine, yüzlerce yıllık kervan yollarından karaların birliğini kurduktan sonra, adeta otomatikman, denizlerin birliğini de ele almak zorunda kaldı:

“Bahren [denizce] hâkim bir devletin, donanmaları sayesinde deniz hâkimiyetini elde ederek Akdeniz adalarını nüfuzları altına ithal [alma] Asya ve Avrupa kıtalarındaki Osmanlı kıyılarına zarar iras eyledikleri [verdikleri] nezd-i şehriyarîde meczum ve müşahet bir keyfiyet bulunmağla [padişahın nazarında kesince bilinen ve görülen bir durum bulunmakla], Padişah hazretleri, cesim [büyük] bir donanma teşkil ederek, deniz hâkimiyetini cihangir eline

almak ve İtalyan Venediklilerin kuvvetlerini izale edip [ortadan kaldırıp] suiniyet [kötü niyet] ve maksatlarına son çekmek istiyordu.” (Kritovulos, a. g. y.)

Fatih’in, beş yüz yıl sonrayı görmesi istenemezdi. O, tabii zamanında, en yakın gerekçelerle düşünüyor ve hareket ediyordu. Lâkin, hareketlerinden çıkan sonuçları, hiç olmazsa beş yüz yıl sonra bizim görmemiz mümkün değil midir?

Osmanlılar, Akdeniz’i Batı bezirgânlığına dar getirince, “İtalyan” beldelerinin yıldızı söndü. Fakat, o yıldızlardan iç ve Kuzey Avrupa’ya sıçrayan kıvılcımlar, oralarda taze insan malzemesine dayanarak ve “Estuaire”(26) tipinde, Atlantik meddücezirleriyle [gelgitleriyle] genişlemiş, gidiş geliş elverişli ırmak ağızları gibi coğrafi ekonomi imkânlarından faydalanarak, Akdeniz’deki benzerlerinden daha gelişme yeteneği olan iktisadî ve ticarî ocaklar tutuşturdu. Avrupa ocakları, bu sefer, Akdeniz’den geçmeyecek başka Hint yolları aramaya koyuldular. Bu zorunluluk ve imkânlar, Rönesans’tan modern Batı Medeniyetine sıçramada maddî atlama tahtası hizmetini gördü.

2- MÂNEN: Bütün Akdeniz Medeniyetlerinin son sığınağı ve zamane medeniyetinin yuvası olan İstanbul’da, kabuğuna büzülmüş Bizans, karnında sakladığı manevî cevherlerden kendisi faydalanamayacak kadar çökkündü. Bu cevherlerin, orada mahpus kaldıkça, âleme de bir hayırları dokunmuyordu. Tarihte ilerleyici rolünü kaybetmiş olan Bizans İmparatorluğunun grekoromen kültürünü, Osmanlı akını, adeta yuvasından ürküttü. “Ne yerim, ne yediririm” derce uyuklayan engin Bizans kültürü, İstanbul’un Fethi üzerine yatağından dışarıya uğradı. Türklerin hışmından kaçan Bizans dehrîlerinin(27) giderek Batı dünyasında şuraya, buraya, göçmen kuşlar gibi nasıl göçtüklerini klâsik Batı tarihleri kâfi derece anlatırlar.

Bu nev’i şahsına münhasır [kendine özgü nitelikleriyle] “Muhacereti Akvam”, [Kavimler Göçü] Cengiz ve Timur akınları önünde Rum ülkesine sığınan meşhur Müslüman “Horasan Erleri”nin göçlerini pek andırır. Horasan Erleri Küçük Asya’da nasıl Selçuk ve Osmanlı toplulukları gibi yeni yeni büyük gelişmelere kapı açtılsa, hemen tıpkı öyle, koca Asya’nın Anadolu’dan hayli büyük “Avrupa” isimli öteki yarım adasına göçen Bizans allâmeleri de, gittikleri yerde kültür meşalecisi oldular. Koltuklarında bütün eski Yunan edebiyat ve felsefe müecceledatı [ertelenmişlikleri], Roma’nın hukuk kırkambarı “Corpus Juris Civilis”leri(28) bulunduğu halde, diyar diyar Batı’ya açıldılar. Hıristiyanlığa iyice katılmış, Ortaçağ mayalanışının son basamağına yükselmiş, taze uluslaşmış Batı kavimlerine, Kadim Medeniyetlerin Bizans’ça kullanılmayan kültür hazinelerini getirdiler.

Birinci maddî zorunlulukla, ikinci manevî etkilerin sonuçları ne oldu?

Modern Avrupa Medeniyetinin kuruluşunda, elle tutulur manevî üstyapı Rönesans kültürü ise, maddî temel, uzak dış ticarettir. Avrupa’da, büyük sermaye ilk defa uzak dış ticaret zorunluluğu ile kuruldu. Bu yeni kudretin, (Sermaye birikiminin) getirdiği manevî açılış: Rönesans ve bilhassa ikinci Rönesans tarafından ifade edildi. Halbuki, uzak dış ticaretin zorunluluk haline gelmesi de, ikinci Rönesans kültürünün tohumları da, Osmanlı İmparatorluğu’nun (ikinci Osmanlı saltanatının) İstanbul’u fethiyle yarattığı sonuçlardan doğmadır.

İstanbul’un Fethi, o zamanki dünya ticaretinin en kesin düğüm noktasını çözmekle, yeni bir İmparatorluk meydana getirerek Olumlu sonucunu verdi. Fethin Olumsuz etkileri ise, Batı’da dünya ticaretine umulmadık ve beklenmedik yollar aranması ve bulunmasını zorunlu kıldı. İstanbul’un Fethi Batı ticaretine hem en büyük darbeyi vurdu, hem en büyük gelişimi verdi.

1453'te İstanbul fethedildi. 1494'te Kolomb Amerika'yı keşfetti. Batı bezirgânlığı Akdeniz hegemonyasını kaybetmeseydi, Okyanusu denemeye kalkmazdı.

Sultanahmet, 1 Mayıs 1953

Dipnotlar

- (1) Kanun-u muteber der-zaman-ı Süleyman: Süleyman zamanında yürürlükte olan yasa.
- (2) Mahmiye'i İSTANBUL: İstanbul Büyük Şehri.
- (3) Sene-i Hams ve Erbain ve Tis'a mie: Dokuz yüz kırk beş yılı.
- (4) Kadem: Bir metrenin üçte biri kadar tutan uzunluk ölçüsü, yarım arşın, normal bir ayak boyu. (Yaklaşık 37.5 cm)
- (5) Tedhiş: Dehşet verme, dehşete düşürme; şaşırtma, korkutma, yıldırma.
- (6) Hud'a: Aldatma, oyun, hile, dalavere, düzen.
- (7) Amame: Baş zırhı.
- (8) Tîgü teber Şah-ı merdan: Elinde avucunda ne varsa hepsini bitirmiş; varını yoğunu tüketmiş, yoksul duruma düşmüş, meteliğe kurşun atan.
- (9) Nefs-i nefis: Değerli, aziz, tatlı hayat.
- (10) İmaret: Yoksullara ve öğrencilere yiyecek dağıtmak için kurulmuş hayır kurumu.
- (11) Bedesten: İçinde değerli eşya alınıp satılan kapalı çarşı.
- (12) Mamure: Bayındır yer, bayındırlık.
- (13) Vâsi: Bol, geniş, açık, meydanlı.
- (14) Flöri: Miladi 11'inci Yüzyıldan önce Floransa'da basılmış altın para.
- (15) Hil'at: Eskiden padişah ya da vezir tarafından takdir edilen, beğenilen kimseye giydirilen süslü elbise, kaftan.
- (16) Avarız: Osmanlılarda kanunla gösterilmiş vergilerin dışında ihtiyaç zamanında halktan alınan vergi.
- (17) Müsellem: Osmanlıların Kuruluş Döneminde ve Orhan Gazi zamanında, vergiden başışık tutularak askerlik hizmetinde bulunanlar hakkında kullanılan bir deyimdir.
- (18) Mirahur: Sarayda at işlerine bakan memur.
- (19) Dest-i takva: Allah korkusuyla dinin yasak ettiği şeylerden kaçınmanın verdiği güç.
- (20) Fütihat: Zaferler, fethedilen, zapt edilen memleketler.
- (21) Muhassil: 1. Vergi tahsildarı. 2. Kaymakam ve müdürler derecesinde bir memur.
- (22) Hacip: Yüksek dereceli memur.
- (23) Münhal vukuunda: Kadro boşaldığında.
- (24) Dülger: Yapıların kaba ağaç işlerini yapan kimse.

(25) Mekkari: Yük taşıyan hayvanlar.

(26) Estuaire: Nehir ağzındaki koy, nehrin denizle birleştiği geniş ve açık yer, denizin nehir ağızlarındaki karaya doğru girintisi, hali.

(27) Dehrî: Dünyanın sonsuzluğuna inanıp oteki dünyayı inkar eden; ruhun da cesetle birlikte oлдыđune inanan, materyalist.

(28) Corpus Juris Civilis: Eski Roma Medeni Kanunlarının tümü. (6'ncı Yüzyılda Jüstinyen tarafından toplanmıştır).